

علم أصول الفقه

۹۱-۱۱-۱۵ مبادئ مختص تصديقي ۴۲

دراسات الأستاذ:
مهدي الهادي الطهراني

میزان نقل به معنا در حدیث شیعی

- ۲. شیعه هیچ گاه با انقطاع اسنادی مواجه نبوده است؛ در حالی که در تاریخ غیر شیعه حدود یک قرن با منع حدیث روبه-رو هستیم. یعنی در همان حالی که در صحنه‌ی عمومی جامعه‌ی اسلامی با منع حدیث مواجهیم، در خانه‌های اهل بیت علیهم السلام کتابت حدیث در بین فرزندان و شاگردان به شدت مورد تأکید قرار گرفته است.

میزان نقل به معنا در حدیث شیعی

- ناگفته نماند که در همان دوران منع حدیث، روایاتی نشان دهنده‌ی اهتمام مردم به نقل و نوشتن حدیث بوده است. اهل سنت روایتی نقل می‌کنند که در آن خلیفه‌ی دوم دستور سوزاندن کتاب‌های حدیث را دارد. کتبی که به نقل این روایت گردآوری شد، بسیار زیاد بود. همین مقدار کتاب در مدت ۱۲ سال بعد از اسلام، نشان دهنده‌ی اهتمام مردم به نوشتن و نقل حدیث است و بیانگر قدرت اسلام بر سرزمینی است که مردم عامی با فرهنگ پایین دارد.

میزان نقل به معنا در حدیث شیعی

- دو عامل مذکور - نحوه‌ی نگرش پیروان اهل بیت علیهم السلام به آنها و اهتمام اهل بیت علیهم السلام به نقل حدیث - باعث شده که میراث حدیثی شیعه با میراث حدیثی اهل سنت تفاوت اساسی داشته باشد. از این رو، به اعتراف خود اهل سنت نقل به معنا در احادیث سنی جایگاه ویژه‌ای می‌یابد و گسترش پیدا می‌کند؛ در حالی که در حدیث شیعه نقل به معنا بسیار کمتر و محدودتر است.

میزان نقل به معنا در حدیث شیعی

- ر.ک: احمدی میانجی، مکاتیب الرسول صلی الله علیه و آله و سلم، ج ۱، صص ۳۷۴ - ۳۷۵؛ و خطیب بغدادی، تقييد العلم، باب ذکر الروایات عن عبد الله بن عمرو العاص.
- دفتر اول، بحث «منع حدیث».
- در این زمینه، ر.ک: محمود ابوریه، اضواء علی اسنة المحمدیه و صبحی صالح، قرآن و وحی، ترجمه‌ی مجتهد شبستری.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- بحث دیگری که در نقل به معنا قابل توجه است، زمان آغاز نوشتن احادیث است. بین اهل سنت و تشیع در این زمینه نیز اختلاف وجود دارد. اهل سنت معتقدند نوشتن حدیث بعد از زمان پیامبر صلی الله علیه و آله آغاز شد و در زمان آن حضرت صلی الله علیه و آله کسی کاتب احادیث و سنت نبود.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- آنها سه مطلب را دلیل این ادعای خود می‌دانند:
- ۱. در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله فرهنگ نوشتاری بسیار ضعیف بود و کسانی که بتوانند بنویسند کم بودند.
- ۲. سخنان و رفتارهای حضرت صلی الله علیه و آله بسیار فراوان بود و این فراوانی مانع از ثبت و ضبط می‌شد.
- ۳. خود پیامبر صلی الله علیه و آله از نوشتن احادیث منع کرده بود.
- آنچه در مورد دلیل اول می‌توان گفت، به شرح زیر است:

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- در آغاز دوران بعثت، عرب جاهلی چندان از فرهنگ نوشتاری برخوردار نبود و عمدتاً به صورت شفاهی مطالب خویش را به دیگران منتقل می‌ساخت. برخی گفته‌اند تعداد کسانی که در آن زمان در کل مکه با کتابت آشنا بودند، بالغ بر بیست نفر نبود. هیچ کتابی از دوران جاهلیت وجود ندارد و هیچ نویسنده‌ای از آن دوران ثبت نشده است. مهم‌ترین اثر مکتوب عرب جاهلی، هفت قطعه شعری است که به خانه‌ی کعبه آویخته شده بود.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- سرزمین عربستان در آن دوران به لحاظ فرهنگی یک سرزمین کاملاً عقب افتاده بود و از فرهنگ ایرانی و رومی و سایر مناطق دنیا که به مراتب پیشرفته تر از آن بودند، کاملاً بی-بهره بود. از آن سو، بر خلاف عصر حاضر، هیچ عامل جذابی، قدرت‌های آن زمان را به تصرف سرزمین عربستان دعوت نمی‌کرد. امروزه نفت، عامل مهمی برای طمع بیگانگان به سلطه بر این سرزمین و منطقه‌ی خاورمیانه است و این عامل در آن روزگار فراهم نبود. از این رو، عملاً هیچ نحوه ارتباطی بین این سرزمین و سایر مناطق دنیا وجود نداشت. مردم منطقه عربستان هم به دلیل وضعیت حاکم بر آنجا، رشد فرهنگی بسیار بسیار پایینی داشتند.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- خداوند در چنین سرزمینی پیامبر را مبعوث نمود تا نگویند وی مطالب وحی را از دیگران گرفته است و این از اسرار بعثت پیامبر در آن سرزمین است؛ هر چند برخی مستشرقان که صبحی صالح در کتاب علوم حدیث به آنها اشاره می‌کند، با وجود این همه شواهد بر عدم ارتباط عربستان با سرزمین‌های دیگر، چنین حرف‌هایی زده‌اند.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- در طول ۲۳ سال پیامبری رسول خاتم صلی الله علیه و آله سرزمین عربستان تحول عمده‌ای پیدا کرد. ترغیب حضرت صلی الله علیه و آله به دانش آموختن و یاد دادن باعث شد تعداد کسانی که خواندن و نوشتن می‌دانستند و با مطالب علمی آشنا بودند، روز به روز افزایش پیدا کند، به گونه‌ای که حتی در بین زنان نیز، افراد با سواد وجود داشت. ذکر کرده‌اند پیامبر زنی را به آموختن خواندن و نوشتن به حفصه - همسر پیامبر و دختر خلیفه‌ی دوم - ترغیب نمود.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- همان طور که در بحث جمع قرآن مطرح نمودیم، فقط تعدادی از افراد، قرآن را به صورت کامل در دو نسخه می‌نوشتند که نسخه‌ای از آن در خانه‌ی پیامبر و نسخه‌ی دیگر در نزد کاتبان نگهداری می‌شد. این عده غیر کسانی بودند که بخش‌هایی از قرآن را می‌نوشتند. دست‌نوشته‌های فراوان همین کاتبان یکی از عوامل حفظ قرآن از تغییر و تحریف بود.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- با این وصف این سخن که فرهنگ نوشتاری در زمان پیامبر ضعیف بوده، و همین باعث تأخیر کتابت حدیث گشته، صحیح نیست. تعداد نویسندگان و افراد باسواد نسبت به دیگران بسیار زیاد بود. بنابراین همان طور که زمینه‌ی نوشتن قرآن وجود داشته، زمینه‌ی نوشتن افعال و اقوال پیامبر صلی الله علیه و آله نیز فراهم بوده است.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- دلیل دوم اهل سنت نیز، بیانگر سخن غریبی است. آیا فراوانی اقوال و افعال مانع از کتابت حدیث می‌شود یا اقتضای تلاش بیشتر را برای ضبط و ثبت دارد؟ این که مردم نمی‌رسیدند همه‌ی آنها را ضبط کنند، باعث نمی‌شده که اصلاً ننویسند و ثبت نکنند. بنابراین این دلیل هم نمی‌تواند عدم کتابت حدیث را توجیه نماید.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- اما مستند دلیل سوم روایاتی است که احمد حنبل، مسلم، دارمی، لسانی، ترمزی و نسائی در مسندات و صحاح خویش از ابوسعید خضری نقل کرده‌اند. بر اساس این روایت پیامبر صلی الله علیه و آله به ابوسعید فرمود: چیزی جز قرآن از من ننویسید و اگر نوشتید آن را محو نمایید. این مضمون، اهل سنت را بر آن داشت که به دنبال علت این منع باشند. اقوال متعددی - قریب شش رأی - در این مورد از اهل سنت نقل شده است، اما نکته‌ای که قابل توجه است روایاتی است که خود اهل سنت مبنی بر دستور پیامبر به نوشتن چیزهایی غیر از قرآن نقل کرده‌اند. از آن جمله روایت معروفی است که در آن حضرت صلی الله علیه و آله خطاب به یکی از صحابه‌ی خویش به نام ابی شاه یمنی می‌فرماید: بنویس. و آنچه را ابی شاه مأمور به نوشتنش شد، خطبه‌ی حضرت صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه بود. یعنی همان پیامبری که از کتابت حدیث منع کرده بود، در اینجا امر به نوشتن می‌نماید.

تأثير تاريخ تدوين سنت در نقل به معنا

- همچنین نقل کرده‌اند پیامبر به عبدالله بن عمرو عاص اجازه‌ی نوشتن احادیث را داد و در مقابل سخن یک مرد انصاری که از ضعف حافظه‌اش شکایت داشت و ضعف حافظه را دلیل بر فراموشی مطالب می‌دانست، فرمود: با نوشتن به حافظه‌ات کمک کن - یعنی وقتی حافظه خوب نیست، بنویس تا مطالب محفوظ بماند -

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- جمع این دو دسته روایات - روایات دال بر منع و روایات ترغیب به نوشتن - از جمله مشکلاتی است که اهل سنت با آن مواجه هستند. این در حالی است که به اعتقاد شیعه تمام روایات دال بر منع یا جعلی‌اند و یا اختصاص به شرایط خاص دارند و بر اساس یک مصلحت خاص صادر شده‌اند. رویه‌ی عمومی پیامبر صلی الله علیه و آله بر تشویق و ثبت و ضبط امور دینی و از جمله‌ی آنها روایات بود و خود پیامبر صلی الله علیه و آله به این امر اعتقاد داشت. برای همین در آن روایت معروف به استناد آیه‌ی قرآن می‌فرماید: چیزی جز حق از این دهان صادر نمی‌شود. بنابراین دلیل سوم هم نمی‌تواند بیانگر عدم کتابت احادیث در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله باشد.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- لازم به ذکر است آنچه اهل سنت را بر آن می‌دارد که کتابت حدیث را در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله نفی کنند، مسأله‌ی منع کتابت حدیث توسط خلفا است. اهل سنت با این مشکل روبه‌رو بودند که چرا خلفا بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله مانع نوشتن احادیث شدند. برای توجیه کار خلفا، نوشتن در زمان پیامبر را نیز نفی کردند.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- همان طور که قبلاً نیز بیان کردیم محمود ابوریه در کتاب خویش دلایل اهل سنت را نقد و رد می‌نماید؛ اما خود در توجیه کار خلفا باز می‌ماند. وی به دلایل دیگری اشاره می‌کند و پس از بررسی، آنها را نیز برای اثبات مدعی درست نمی‌شمارد. آن دلایل و رد آنها چنین است:

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- ۱. خلفا می‌ترسیدند با نقل حدیث توجه به قرآن کم شود و در نتیجه قرآن مهجور بماند و یا این که قرآن و سنت با هم مخلوط شوند و بعدها معلوم نشود که کدام عبارت قرآن و کدام حدیث است. از این رو، مانع نقل حدیث شدند. این دلیل یکی از محکم‌ترین دلایل برای کار خلفا شمرده شده است.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- ابوریہ می گوید: از آنجا که قرآن معجزه است، این سخن حرف بی-ربطی است. قرآن اصلاً با حدیث خلط نمی‌شود؛ زیرا ساخت و بافت قرآن با کلام پیامبر صلی الله علیه و آله فرق دارد. افزون بر این دقت‌های مبذول در ثبت قرآن، مانع خلط این کتاب آسمانی با غیر آن می‌شده است.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- ۲. خلفا می‌ترسیدند با آزاد بودن نقل و کتابت حدیث، عده‌ای به جعل احادیث پردازند یا بدون دقت حدیث نقل کنند. بنابراین تلاش نمودند با بستن راه نقل حدیث، از جعل احادیث جلوگیری نمایند.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- ابوریہ در مورد این دلیل می گوید: انگیزه‌ی خلفا، انگیزه‌ی مقدسی بود و آنها هدف درستی را تعقیب می نمودند، اما کار آنها اثری معکوس و خلاف انتظارشان را بر جا گذاشت؛ چراکه زمینه‌ی جعل حدیث را فراهم نمود.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- شاهد دیگر داستان آتش سوزی مجموعه‌ی زیادی از کتاب‌ها در دوران خلیفه‌ی دوم است که به دستور خود او صورت گرفت. این داستان را خطیب بغدادی در کتاب تقیید العلم از قول محمد بن قاسم نقل کرده است. بر اساس این داستان خلیفه‌ی دوم خطبه‌ای خواند و به مردم گفت: به من خبر رسیده در دست شما کتاب‌های زیادی است. محبوب‌ترین این کتب در نزد خدا معتدل‌ترین و محکم‌ترین آنها است. بنابراین هیچ کس کتابی را نزد خود باقی نگذارد مگر این که آن را برای من بیاورد تا نظر خود را در مورد آنها اظهار کنم.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- مردم گمان کردند خلیفه‌ی دوم قصد دارد کتاب‌ها را به شیوه‌ای گرداند که در آنها اختلافی نباشد. از این رو، همگی کتاب‌های خود را آوردند و او آنها را با آتش سوزاند و این جمله را گفت: آرزوهایی همانند آرزوهای یهود و نصاری.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- این داستان خود بیانگر آن است که در زمان خلیفه دوم نوشتن حدیث و مکتوب‌های حدیثی وجود داشته است. به همین دلیل همان طور که بیان کردیم، در نظر ابوریه آنچه زمینه‌ی دسّ و جعل احادیث را فراهم ساخت، ممنوعیت رسمی احادیث و کم شدن نقل آنها بود.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- در هر حال تدوین حدیث بین اهل سنت با مراحلی که ابوریه ذکر می‌کند، مواجه است: در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و در عصر صحابه و تابعین بزرگ اصلاً حدیث نوشته نشد و از آن منع گردید. این منع در دوران خلیفه‌ی دوم با شدت بیشتری صورت گرفت. وی بسیار مراقب بود که اشخاص حدیثی ننویسند و نقل نکنند.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- بر اساس برخی روایات هر وقت کسی می‌خواست از مدینه خارج شود خلیفه دوم با آنها همراه می‌شد و گاه تا چند منزل با آنها می‌پیمود. در طول مسیری که با مسافران بود به آنها سفارش کرد از پیامبر حدیثی نقل نکنند و مطلبی از مدینه بیرون نبرند. بر اساس برخی روایات دیگر خلیفه‌ی ثانی عده‌ای از صحابه را به دلیل نقل، نوشتن یا نگهداری حدیث، توییح، زندانی، شکنجه و تبعید کرده است.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- این مسأله تا قرن دوم هجری یعنی زمانی که نوشتن حدیث شروع شد، ادامه داشت. اما در همان ابتدا نیز احادیث با مطالب دیگر مثل شعر، فقه، نحو و لغت آمیخته بود. در میانه‌ی قرن سوم هجری یعنی در زمان بخاری و مسلم تفکیک احادیث شروع گردید و از آن پس نویسندگان صحاح احادیث را از افواه مردم نقل کردند.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- شیعه بر خلاف اهل سنت معتقد است پیامبر صلی الله علیه و آله بر نوشتن احادیث تأکید داشته است. البته همان طور که در قبل اشاره کردیم اهل سنت نیز روایاتی دال بر این مطلب دارند؛ اما با این حال تأکید علمایشان بر نهی از کتابت است.
- در نظر شیعه پیامبر از همان ابتدا فرهنگ جزیره العرب را تغییر داد و افراد را به آموختن ترغیب و تشویق نمود. مسأله‌ی مهم کتابت در آیات قرآن با آیاتی چون «ن و القلم»، «علم بالقلم» مورد تأکید قرار گرفته است.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- شواهد فراوان تاریخی بر نقش پیامبر صلی الله علیه و آله در این زمینه دلالت دارد. در جنگ بدر که از جنگ‌های اول صدر اسلام است، حضرت از اسرا خواست تا با باسواد کردن ده نفر خود را از اسارت نجات دهند.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- در اواخر دوران زندگی حضرت صلی الله علیه و آله مساجد به مراکز تعلیم و تربیت تبدیل شدند و بر طبق برخی نقل‌های تاریخی هزاران نفر در آنها مشغول تحصیل بودند.

تأثیر تاریخ تدوین سنت در نقل به معنا

- حضرت علی علیه السلام در دوران خلافت خویش نتوانست فضای منع کتابت را که تحت تأثیر خلفای قبل و با تمام ابزارهای ممکن حکومتی ایجاد شده بود، بشکند؛ ولی در بین اهل بیت و پیروان آنها، سنت کتابت حدیث و ثبت آن وجود داشت.